

ESTERHÁZY PÁL, A MŰKEDVELŐ MECÉNÁS

EGY 17. SZÁZADI ARISZTOKRATA-ÉLETPÁLYA
A POLITIKA ÉS A MŰVÉSZET HATÁRVIDÉKÉN

Szerkesztette
ÁCS PÁL

A szerkesztő munkatársa
BUZÁSI ENIKŐ
Olvasószerkesztő
SZÉKELY JÚLIA

reciti
BUDAPEST, 2015

A 2013. május 22–25-én Kőszegen megrendezett
Esterházy Pál-konferencia és a 2015-ös nyomtatott kiadás támogatói:

A borító Kőfaragó Gyula terve alapján készült, Jakob Hoffmann
rézmetszetének felhasználásával, amely Esterházy Pált
nádorrá választásának évében (1681) örökítette meg.

Könyvünk a Creative Commons
Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc
(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.
Köteteink honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

© Szerzők, 2015

ISBN 978-963-7341-99-1

Kiadja a reciti, az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének
recenziós portálja • www.reciti.hu

Tördelés, képszerkesztés, borítóterv: Szilágyi N. Zsuzsa

Tartalom

<i>Előszó (Ács Pál)</i>	7
<i>Politikai kényszerpályák</i>	
R. VÁRKONYI ÁGNES: Személyiség és politika. Esterházy Pál biográfiája mint interdiszciplináris kihívás	11
MARTÍ TIBOR: Az aranygyapjas lovag Esterházy Pál	49
J. ÚJVÁRY ZSUZSANNA: Az Esterházy család birtokpolitikája, különös tekintettel Esterházy Pálra	67
TÖMÖSVÁRI EMESE: Két Esterházy – egy Tanáchlás	89
VARGA J. JÁNOS: Esterházy Pál nádor politikai iratai, 1688	107
<i>Mecenatúra és mecénás-személyiség</i>	
BUZÁSI ENIKŐ: Vonzások és választások a gyűjtő Esterházy Pál mecenatúrájában	117
KISS ERIKA: A fraknoi tárház, ahogy Esterházy Pál megalkotta	151
SZILÁGYI ANDRÁS: Esterházy Pál megrendelése és szerzeményei	175
MONOK ISTVÁN – ZVARA EDINA: Esterházy Pál könyvtára és olvasmányai	199
MITROPULOS ANNA DIÁNA: Kincstárépítés a hétköznapokban. Miről árulkodnak a fraknoi számlák?	219
MIKÓ ÁRPÁD: Az Esterházy-kincstár és a Mátyás-hagyomány	235
MARGIT KOPP: A levágott fej témája Esterházy Pál műgyűjteményében és környezetében	247
<i>Család-mitológia és önabrázolás</i>	
BITSKEY ISTVÁN: Galeazzo Gualdo Priorato Esterházy Pál-életrajza	287
UTASI CSILLA: Esterházy Pál önreprezentációi	301
S. SÁRDI MARGIT: Az önmegörökítő Esterházy Pál	317
PÉNZES TIBORC SZABOLCS: „Szívemben mindenkor igaz pápista voltam”. Gondolatok Nyáry Krisztina felekezetváltásáról	329

NAGY LEVENTE: Drakula a fraknoi kastélyban	339
TÓTH GERGELY: Egy koholmány hosszú árnyéka. Esterházy Pál genealógiai fikciójának utóélete a 18–19. században	357

Az irodalom vonzása

ORLOVSZKY GÉZA: Még egy posztmodern Esterházy?	375
HARGITTAY EMIL: Esterházy Pál költészete. Ciklusszerkesztés, újraírás, imagináció	389
POLGÁR ANIKÓ – CSEHY ZOLTÁN: Ariadne Magyarországon. Zrínyi és Esterházy verses mítoszértelmezései	407
KIRÁLY PÉTER: <i>Itinerarium in Germaniam 1653</i> . Nádasdy Ferenc és Esterházy Pál regensburgi útja az újabb ismeretek tükrében	417
MERCS ISTVÁN: Nemzetoposzok – labanc kézben. Esterházy Pál és Koháry István magyarságértelmezése	435

Ünnep és teátrum

PINTÉR MÁRTA ZSUZSANNA: Ünnep és teatralitás. Esterházy Pál nádorrá választása	459
MEDGYESY S. NORBERT: „Eszterhazianorum munificentia premijs donaretur”. Családtörténeti és Esterházy Pál nádor alapítványából bemutatott iskoladramák (1713–1773)	477
KIRÁLY PÉTER: Mathias Pollerman, Esterházy Pál udvari és hadi trombitása. Adalékok a 17. századi főúri mecenatúrához	495
CZIBULA KATALIN: Barokk, reprezentáció – és egy tévedés. Bessenyei György <i>Eszterházi vigasságok</i> című költeményének hátteréhez	513

Katolikus kegyesség

BAJÁKI RITA: A nádor imája	533
BARTÓK ISTVÁN: „...akiktől a legtöbbet merítettem...” Esterházy Pál a Szeplőtelen Fogantatásról	545
DÉRI ESZTER: Asztrológiai szimbólumok Esterházy Pál halotti prédikációjában	559
MACZÁK IBOLYA: Rózsák tövis nélkül. Családreprezentáció az Esterházy-apácákhoz (is) kapcsolható temetési beszédekben	571
VOIGT VILMOS: A Boldogságos Szűz Mária... szombatja. Nihil obstat	579

Rövidítések	597
Névmutató	599
Contents	617

Esterházy Pál könyvtára és olvasmányai

Az Esterházy-könyvtár állománya csupán elvileg kínál királyi utat számunkra, akik Esterházy Pál (1635–1713) nádor vagy a család más tagjainak olvasmányműveltségét kutatjuk. Szerencsés helyzetben vagyunk azonban abból a szempontból, hogy a híres gyűjtemény köteteinek döntő része ma is megvan: a legnagyobb rész a kismartoni kastélyban, egy kisebb rész a moszkvai Rudomino Könyvtárban és a Történeti Könyvtárban van – ezek közül 977 kötet az orosz és az osztrák állam szerződésének értelmében 2013 őszén visszakérül Kismartonba; néhány kötet pedig külföldi (német, osztrák, szlovák) gyűjteményekben található. Az elmúlt évek folyamán szinte az összes kötetet kézbevtük. A további kutatás eredményekkel kecsegtet a berlini Staatsbibliothekban, a grazi ferences központi könyvtárban, és az sem kizárható, hogy a kismartoni ferences bibliotéka 2006. évi felszámolása-kor Budapestre – a ferences központi gyűjteménybe – került magyar nyelvű anyagban is felbukkannak Esterházy-tulajdonú darabok.

A források

A királyi út azonban még akkor sem adott, ha ezt a nagyon gazdag, ma is meg-lévő könyvanyagot kiegészítjük a levéltári forrásokkal, amelyek a következők:

- az 1756-os könyvjegyzék
- Sebastian Ferdinand Dobner feljegyzései Esterházy Pál könyveiről, 1718 körül
- Francesco Orsolini várplébános könyvei, 1700
- Hárich János levéltáros összeírása 1937-ből
- a kismartoni ferences könyvállomány jegyzéke 2006-ból
- Johannes Blaué könyvszámlái, 1661–1663

Esterházy Pál 1695-ben készült végrendeletében¹ könyveit a kismartoni ferencesekre hagyta, amelyeket az unoka, Pál Antal (1711–1762) idejében, 1756-ban szállítottak át a kolostorba – ekkor készült az 1441 tételes összeírás,² ez kb. 1555 kötet. A forrásokot és a fennmaradt könyveket ismerve ma már tudjuk, hogy az átadást csak szelektíven hajtották végre, azaz nem minden könyvet adtak át a barátoknak. A jegyzéken elenyésző ugyan azon könyvek száma, amelyek a nádor halála után, 1714 és 1756 között jelentek meg, de vannak – ez is arra utal, hogy a ferencesek nem igazán foglalkoztak a gyűjteménnyel.

Sebastian Ferdinand Dobner feljegyzései a könyvtár geográfiai és hidrográfiai állományáról³ sokat elárulnak az Esterházy Pál könyvtárából való válogatásról. Ez az 59 tételes jegyzék (kb. 65 kötet) a nádor halála után készült, kizárólag a földrajzi és hidrográfiai könyvekről. Ezek közül csak négy földrajzi mű található meg az 1756-ban összeírtak között,⁴ s ez utóbbi katalógus *Geographici* tematikus csoportjában mindössze nyolc címet találunk. Láthatólag ebben az esetben is az érdekesebbnek ítélt könyveket, illetve amelyek nem voltak meg más kastély gyűjteményében, egyszerűen kiemelték Esterházy Pál hagyatékából. A hidrográfia már nem is szerepel önálló szakként az 1756-os katalógusban, és a Dobner-féle jegyzék egyetlen tétele sem jelenik meg abban.⁵ Viszont Johann Christoph Becmann: *Historia orbis terrarum ...* (1685) műve ma is kézbe vehető Kismartonban.⁶

- 1 *Testamentum Principis Pauli Eszterházy Palatini...* MNL OL E 148. NRA Fasc. 353/1. Fol. 40b–41a; MERÉNYI Lajos: *Gróf Esterházy Pál 1678. évi végrendelete*. TT 34 (1911). 609–610.
- 2 *Magyarországi magánkönyvtárak*. IV. 1552–1740. Sajtó alá rend. BAJÁKI Rita – BUJDOSÓ Hajnalka – MONOK István – VISKOLCZ Noémi. Szerk. MONOK István. Mutató: ZVARA Edina. Bp., 2009. 195–247.
- 3 *Lesestoffe in Westungarn II*. 159–161.
- 4 1) Pomponius MELA – Isaac VOSSIUS: *Isacii Vossii observationes ad Pomponium Melam de situ orbis*. Hagae Comitum, Vlacq, 1658. (1756. könyvjegyzék 500. tétele); 2) [Johannes BOTERUS: *Theatrum principum orbis vniversi: in quo omnes, quotquot svnt in Orbe terrarum Principes, opibus et viribus conspicui representatur, cum vniscuiusque Regali censu, potentia, regendi forma et Principibus ipsis finitimis; quod Theatrum ...* Coloniae Agrippinae, Andreae, 1596.] (1756. jegyzék 1388. tétele); 3) Gerardus MERCATOR: *Atlas sive cosmographicae meditationes de fabrica mundi et fabricati figura*. Ps. 1. *Galliae tabulae geographicae. Belgii inferiores geographicae tabulae ... Germaniae tabulae geographicae ...* Duysburgi, Gerardus Mercator, [1585.] Mai lelőhelye: Moszkva, Rudomino Idegennyelvű Könyvtár. Jelzet: 5797 (kismartoni), 627965 (moszkvai) (1756. jegyzék 498. tétele); 4) D. T. V. Y. [Pierre d'Avity:] *Les estats empires, royaumes, et principautez du monde...* A Genève, pour Jean ANTOINE et Samuel DE TOURNES, 1665. Mai lelőhelye: Kismarton, Esterházy-kastély, Zimmer V. Kasten BB. Regal 7/10. (1756-os jegyzék 1060. tétele)
- 5 MONOK István: *A művelt arisztokrata*. A magyarországi főnemesség olvasmányai a XVI–XVII. században. (Kulturális örökség) Bp.–Eger, 2012. 145–146.
- 6 Kismarton, Esterházy-kastély, Zimmer IV. Kasten C. Regal 2.

1. kép

Francesco Orsolini és a kismartoni ferencesek bejegyzése.

Adam Burghaber: *Theologia polemica ... Friburgi Helvetiorum*, 1678. (címlap r.)
Eisenstadt, Schloß Esterházy, Bibliotheca Esterhazyana, 15,727 L/7.

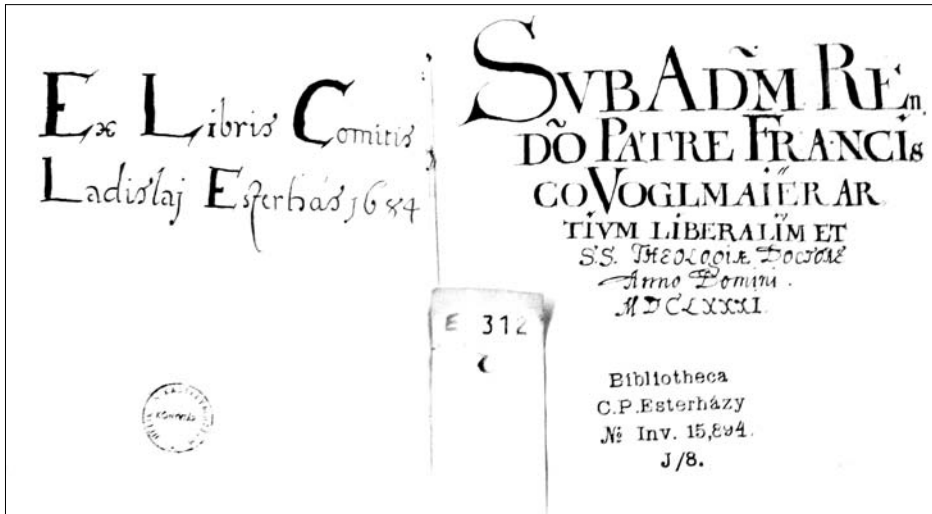
Ismert az olasz Francesco Orsolini várplébános (1655–1700)⁷ közel százkötetes könyvjegyzéke: a könyveknek csak a harmada található meg az 1756-os könyvjegyzéken, s van olyan könyve is, amely nem szerepel a listán, azonban ma is kézbe vehető. A várplébános bejegyzése bizonyítja az egykori tulajdonlást. Orsolini könyveinek nagyobb része talán a kismartoni plébánián maradt (ismert is ilyen saját possessor-bejegyzéssel ellátott könyve), vagy valamelyik, a család által támogatott rendház kaphatta meg. (1. kép)

Fontos forrásunk a hercegi könyvtáros és levéltáros, Hárich János (1904–1990)⁸ inventáriuma.⁹ A kismartoni ferencesekhez 1756-ban átszállított könyveket Esterházy V. Pál (1901–1989) visszavitette a kastélyba. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha feltételezzük: Hárich a ferences rendházba ment át, és ott pecsételte be a könyvekbe az új Esterházy-nyilvántartást jelentő tulajdonjegyet. Ahogy 1756-ban a család nem adott át minden könyvet a ferenceseknek, úgy 1936–1937-ben Hárich olyan könyvekbe is beütötte a család pecsétjét, amelyek már a 17. század második felében a ferenceseknél voltak, vagyis nem Esterházy Pál hagyatékából kapták. Ugyancsak 1937-ben, amikor a könyveknek a kastélyba szállítása megtörtént, a ferencesek tartottak vissza már bepecsételt könyveket. Ezért található ma Esterházy-pecsétes könyv Grazban, az egykori kismartoni állományban, és talán Budapesten a ferenceseknél is.

7 Adolf MOHL: *Die Anfänge der Schloßpfarre in Eisenstadt*. Burgenländische Heimatblätter, 9 (1935) 110–111. – FAZEKAS István: *Francesco Orsolini várplébános hagyatéki leltára 1700-ból*. In: HÁZI Jenő emlékkönyv. Szerk. DOMINKOVITS Péter – TURBULY Éva. Sopron, 1993. 309–312. A könyvjegyzék: *Lesestoffe in Westungarn II.* 189–192.

8 Életéről összefoglalóan lásd: Harald PRICKLER: *Dr. Johann Harich*. Burgenländische Heimatblätter, 52 (1990) 97–100.

9 *Inventarium librorum per condam Palatinum Principem Esterházy apud PP. Franciscanos ad S. Michaellem in Kismarton depositorum et novissime anno 1937 per eosdem PP. Franciscanos fideicommisso Esterházyano restitutorum nec non a dicto fideicommisso receptorum*. Kismarton, Esterházy-könyvtár, Protokoll № 6341, Inventar-Signaturen 14022–15906. (1884 kötet)

2. kép

Esterházy László Ignác bejegyzése saját tankönyvébe.

Franciscus Voglmayer: Tractatus de Angelis et actibus humanis ... MSS. 17. sz.

(előzéklap v.) Eisenstadt, Schloß Esterházy, Bibliotheca Esterhazyana, 15,894 J/8.

A kismartoni ferencesesek könyveit 2006 szeptemberében átvitték a grazi Zentralbibliothek der Franziskanersbe,¹⁰ ahol az egyes könyvekről részletes címléírás készült. Feljegyzésük szerint az „Ungarische Literatur”-t a magyarországi ferenceseknek átadták.

Johannes Blaué könyvszámlái az 1661–1663 közötti évekből maradtak fenn, sajnos azonban a vásárolt könyvek nincsenek tételesen felsorolva.¹¹

A korábbi tulajdonosok

A máig fellelt, Esterházy-tulajdonjegyet viselő könyvekben több mint nyolcszáz tulajdonosi bejegyzés található. Leginkább e possessorbejegyzés-állomány elemzésének a segítségével tudjuk elkülöníteni azokat a könyveket, amelyek ugyan 1713 előtt jelentek meg, de biztosan később kerültek az Esterházy-gyűjteménybe. A megmaradt könyvek már világosabban mutatják meg, melyek azok, amelyek Esterházy Miklósé, illetve az ő gyermekeié voltak, valamint hogy me-

10 A kézirat egy másolatát Bernhard WEINHAEUSEL jóvoltából tekinthettük meg Kismartonban. A könyvek feldolgozásához Frater Didacus SUDY OFM készített feljegyzéseket Grazban, 2009. június 25-én.

11 MNL OL Esterházy család hercegi ágának levéltára, Pál nádor iratai, 107/48/10815, 10826; 108/48/10870, 10872.

lyek kerültek Esterházy Pál gyermekeitől, még a nádor halála előtt, a ma Kismartonban őrzött könyvtárba. A szűk családot tekintve a bejegyzések alapján részben ide kerültek a nádor Esterházy Miklósnak (1583–1645), testvérének, Pálnak (1587–1640, a zólyomi ág), Miklós nádor fiainak: a Vezekénynél elesett Lászlónak (1626–1652), Istvánnak (1616–1641) és a herceg-nádornak, Pálnak, valamint az ő fiának, László Ignácnak (†1693) a könyvei. (2. kép)

A család kiterjedt rokonságával és kapcsolati rendszerével is magyarázható, hogy több kiváló tudós, egyházi személy, diplomata könyvei is az Esterházy-könyvtárba kerültek. Az egykori tulajdonosok között ott találjuk Bánffy Kristófot, Batthyány Boldizsárt, Beythe Istvánt, Andrást és Imrét, Beke Zsigmondot, Ceglédi Szabó Pált, Simon Gerengelt, Istvánffy Miklóst, Kanizsai Pálfi Jánost, Kecskés Andrást és Jánost, a Listi család több tagját (kivéve Listi Lászlót – ámbár Mohácsról írt műve szerepel az 1756-os könyvjegyzéken),¹² Mossóczy Zakariást, Naprágyi Demetert, Oláh Miklóst,¹³ Peregi Albertet, Prágai Andrást, Szenci Molnár Albertet, Zsámboky Jánost.¹⁴

A gyűjtemény egyik legtöbbet ígérő eredménye lesz Oláh Miklós (1493–1568) esztergomi érsek könyveinek kigyűjtése az Esterházy-könyvek közül. A más gyűjteményekben felbukkant köteteket ezek mellé helyezve már 120 kötetnél tartunk a rekonstrukcióval. A humanista főpap szerencsére könyveinek nagy részébe beírta nevét, vagy ha nem, kézírása alapján (merthogy sokat jegyzetelt), egyszersmind könyveinek kötése alapján azonosíthatjuk azokat. Elmondhatjuk, Oláh Miklós még nem felállítva helyezte könyveit a polcokra, hiszen csaknem valamennyi könyvének a címe a metszésen található.

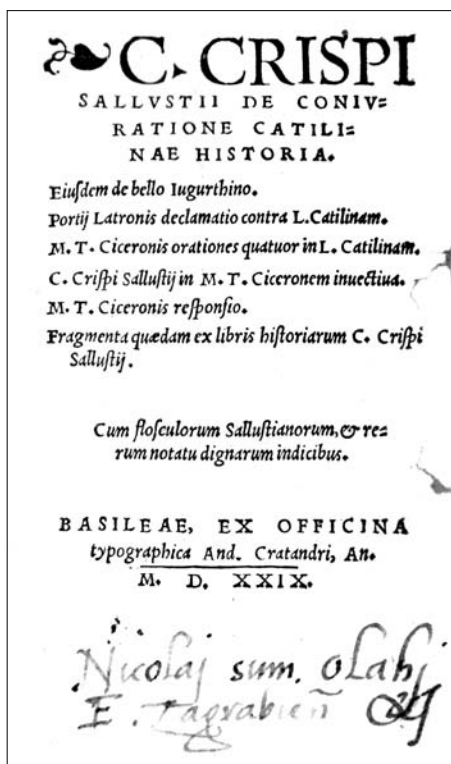
Oláh Miklós 1562. szeptember 14-én kelt végrendeletében a Bécsben őrzött könyveit Listi I. Jánosra (†1577) és fiára, II. Jánosra (1556–?) hagyta azzal a feltétellel, hogy tetszésük szerinti válogatás után a maradékot a nagyszombati tanulók kapják meg.¹⁵ Listi I. János könyveit, illetve annak egy részét a család egyes

12 ZVARA Edina: *A Listi-család könyvei*. In: „Apró cseppekből lesz a zápor”. BAKONYI Géza emlékkönyv. Szerk. HEGYI Ádám – SIMON Melinda. (Habent sua fata libelli, IV) Szeged, 2008. 45–70. Az 1756. évi könyvjegyzék 1136. tétele.

13 SZELESTEI NAGY László: *Oláh Miklós könyvtáráról*. In: Program és mítosz között. 500 éve született Oláh Miklós. Az 1993. jan. 9–10-i kolozsvári megemlékezés anyagából. Szerk. MÓZES Huba. Bp., 1993. 51–69. A Kismartonban és a Moszkvába lévő könyvek kézbevitelével Oláh Miklós könyveinek számát is sikerült nagymértékben pontosítani. Az új, rekonstruált jegyzék kiadása előkészületben van.

14 ZVARA Edina: *Ismert könyvgyűjtők tulajdonosi bejegyzései az Esterházy-könyvtárban*. MKSz, 127 (2011) 47–71; ZVARA Edina: *Náprágyi Demeter három könyve az Esterházy-könyvtárban*. In: „...mint az gyümölcsös és termett szőlőveszszöc...” Tanulmányok P. VÁSÁRHELYI Judit tiszteletére. Szerk. STEMLER Ágnes – VARGA Bernadett. Bp., 2010. 263–268.

15 „In domo mea Viennensi: Libros, quos hic Viennae in biblioteca mea habeo, lego Joanni Listhio et filio suo Joanni ea conditione, ut quos ex eis voluerit, pro se retineat. Alios autem studiosis Tirnaviensibus pro salute animae meae distribuat, ut ex eis discant.” – *A magyar*

3. kép

Oláh Miklós bejegyzése.
Caius Sallustius Crispus: De
coniuratione Catilinae historia ...
Basileae, 1529. (címlap r.)
Eisenstadt, Schloß Esterházy,
Bibliotheca Esterhazyana, 14,792 D/1.

tagjai örökölték meg. Könyvtáruk feltehetően Köpcsényben (Kopčany, Kittsee, Ausztria) volt. A köpcsényi birtokot a király 1576-ban adományozta a Listi családnak, amelyet Listi IV. János (†1676 k.) 1676-ban eladott Esterházy Pálnak.¹⁶ Valószínűleg ekkor, a birtoksváltáskor került a Listiek és Oláh Miklós könyveinek egy része az Esterházyak gyűjteményébe. Ez az egyik út, amelyen keresztül a humanista főpap könyvei az Esterházyak könyvtárát gazdagította.

A másik út: az érsek unokaöccse Oláh Császár Miklós volt. Az ő leánya Császár Orsolya, férje Dersffy Ferenc. Leányuk Dersffy Orsolya (1583–1619), akit Esterházy Miklós nádor vett feleségül. Dersffy Orsolya öröksége volt Lakompak (Lackenbach, Ausztria), amely így a neves család birtokába került – Oláh Miklós könyveinek egy másik részével együtt.¹⁷ (3. kép)

Az Esterházyak és Oláh Miklós kapcsán ismerhetjük meg többek között a Listiek és Peregi Albert könyveinek egy részét is. Az előbbieknél jelenleg 45 kötete ismert, a legtöbb könyve, 17 kötet, Listi I. Jánosnak volt (†1577).¹⁸ A Pozsonyi Humanista Társaság tagja, a vesprémi, majd győri püspök alapozta meg a család hatalmát és hírnevét.

könyv kultúra múltjából. IVÁNYI Béla cikkei és anyaggyűjtése. Sajtó alá rend. és a függelékét összeáll. HERNER János – MONOK István. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 11) Szeged, 1983. 56–57; SZELESTEI: i. m. (13. j.) 51.

- 16 KEMÉNY József: *A nagyköpcsényi Listi család eredete, növekedése és hanyatlása.* Új Magyar Múzeum, IV (1854. Junius, VI. füz.) 511.
- 17 MONOK: i. m. (5. j.) 131; MONOK István: *Adalékok az Esterházy-könyvtár kialakulásának történetéhez.* A Moszkvában őrzött könyvek vizsgálatának tanulságai. In: *Eruditio, virtus et constantia. Tanulmányok a 70 éves BITSKEY István tiszteletére.* Szerk. IMRE Mihály – OLÁH Szabolcs – FAZAKAS Gergely Tamás – SZÁRAZ Orsolya. Debrecen, 2011. 504–507.
- 18 ZVARA: i. m. (12. j.) 67. (Itt még csak tizenhárom kötetet említünk, a tanulmány megjelenése után került elő újabb négy kötet.)

A humanista műveltségű Peregi Albert pécsi prépost, a magyar kamara elnöke, királyi titkár volt. Az Esterházyak könyvei között nyolc kötetét sikerült azonosítani superexlibrise alapján (SVM ALBERTI, Sum Alberti P. Q. 1530., Sum Alberti prepositi Quinqueecclesiensis, Anno D. 1535.). Több könyvének metszésén Oláh Miklós kézírása ismerhető fel, ez alapján feltételezzük, hogy az érsekhez jutottak Peregi könyvei (vagy annak egy része). A pécsi prépostról az eddigi legteljesebb életrajz Varga Szabolcs tollából jelent meg 2011-ben a Századok hasábjain¹⁹ – ő Pereginek csak három, az Esterházy-gyűjteményben lévő könyvéről tud.

A gyűjteménybe integrált protestáns lelkészekről származó könyvek története külön színtartásban. Hogy milyen okból kerülhettek például Beythe István és fiai, András és Imre, Ceglédi Szabó Pál vagy Kanizsai Pálfi János²⁰ könyvei a katolikus család gyűjteményébe, arra több válasz is lehetséges – erről Monok István már kifejtette véleményét, legutóbb *A művelt arisztokrata* kötetében.²¹

A rokon családok egyes könyvei útjának követése is felvet néhány kérdést, különösen a Thurzók és a Nádasdyak esetében. Az Esterházy-könyvtár kutatathatósága segít tisztázni és korrigálni több, a szakirodalomban olvasható állítást. Tény, hogy az Esterházyak és a Thurzók több szálon is kapcsolódnak egymáshoz. Esterházy Miklós második felesége Nyáry Krisztina (1604–1641) volt, akinek első házasságából származott leánya, Thurzó Erzsébet (1621–1642). Erzsébet nagyapja, a nádor Thurzó György (1567–1616) egyik örököse volt. Miklós nádor István (1616–1641) fiával összeházasította Erzsébetet, s ekkor az osztrák kollégák szerint „a Thurzó-örökségből származó könyvek mérhetetlen módon felduzzasztották a Bibliotheca Esterházyana állományát”.²² A Thurzó-könyvtár alapos ismerője, Helena Saktorová pedig így fogalmaz: „Thurzó György nádor könyvtára a halála utáni örökösödési eljárás során felosztott felesége, lánya és egyetlen fia, Thurzó Imre között, amit a könyvekben fennmaradt possessor-bejegyzések igazolnak. Szerteágazó családi kapcsolataik következtében a könyvtár részei bekerültek az Esterházyak, Jakusicsok, Thökölyek gyűjteményeibe.”²³

19 VARGA Szabolcs: *Egy ismeretlen humanista*. Peregi Albert pécsi prépost. Sz, 53 (2011) 351–376.

20 ZVARA Edina: *Ceglédi Szabó Pál dunántúli református püspök könyvei*. MKSz, 128 (2012) 293–318; ZVARA: i. m. (14. j.) 47–71; ZVARA: *Kanizsai Pálfi János (1582–1641) könyvei Esterházy Pál gyűjteményében*. MKSz, 126 (2010) 386–398; ZVARA: *Egy dunántúli protestáns lelkészcsalád a magyar későhumanizmus világában*. Beythe István (1532–1612) dunántúli protestáns püspök, Beythe András (1564–1599) németújvári lelkész és Beythe Imre (†1624) németújvári lelkész könyvei. Habilitációs dolgozat. Szeged, 2013.

21 MONOK: i. m. (5. j.) 131–133.

22 Stefan KÖRNER: *A Bibliotheca Esterházyana*. In: *Kék vér, fekete tinta. Arisztokrata könyvgyűjtemények 1500–1700*. Szerk. MONOK István. Bp., 2005. 115.

23 Helena SAKTOROVÁ: *Thurzó György nádor és az Illésházyak családi könyvtára*. In: *Kék vér,*

A kutatások folyamán azonban csak néhány olyan kötetet találtunk, amelyek a Thurzókhöz köthetőek: Andreas Eboensis erkölcsstani példázatgyűjteménye;²⁴ Thurzó Imre (1598–1621) wittenbergi rektori beszédei két kolligátumban is megtalálhatóak;²⁵ Arnaldus de Villanova: *Summi philosophi et medici excellentissimi* (Lyon, 1568) című kötete, amelynek első tulajdonosa a superexlibris szerint Anton Fugger volt.²⁶ Friedrich Balduin: *Phosphorus veri catholicismi ...* (Wittenberg, 1626) című kötetének ajánlása Thurzó Györgynek szól – a könyv azonban Ceglédi Szabó Pálon keresztül került az Esterházyakhoz, a bejegyzés szerint Kanizsai Pálfi János adta neki 1634-ben.

A possessorok között tizenegy alkalommal találkozunk Hermannus Bernhardus Feulner névvel. Egyelőre még csak gyanítjuk, hogy Feulner kapcsolatban állhatott Thurzó Imrével. Feulner a possessor-bejegyzése alapján megfordult Wittenbergben és Tübingenben. Az előbbiben akkor, amikor Thurzó Imre volt az egyetem rektora. Feulner egyik kolligátumába bekötötte Thurzó egyetemi beszédeinek egy példányát.²⁷ Talán Thurzó Imre megvette (?) Feulner könyveit vagy annak egy részét, azok pedig lánya örökségével az Esterházyakhoz kerültek – ez azonban egyelőre csak igen bizonytalan feltevés.

Thurzó György egykori gazdag könyvtárának története és állománya részletesen feltárt,²⁸ ahogy lassan az Esterházyaké is, s egyelőre tehát nem látjuk igazolva a fenti állításokat, feltételezéseket.

Hasonló a helyzet Nádasdy Ferenc (1625–1671) könyveivel is. Theresia Gabriel szerint számtalan Nádasdy-bejegyzéssel ellátott kötet található az Ester-

fekete tinta. i. m. (22. j.) 144.

- 24 André RODRIGUES Eboense: *Exploratorum memorabilium cum ethnicorum, tum christianorum e quibusque probatissimis scriptoribus ... tomus posterior ...* Venetiis, ad signum seminantis, 1572. Poss.: 1) Ex libris Grego(rii) ORMANKÖY. Chare libelle mihi, semper peregrinater meum; 2) Sum liber Stephani SZUHAY Anno domini 1617; NB. de quodam Amicissimo MARCI BRUTI. Et exempla ex lib. d(omi)ni BALTHASARIS; D sorore D. Comitis Palatini Vng(ariae) Geor(gii) THURZO [...] Mai lelőhelye: Kismarton, Esterházy-könyvtár. Jelzet: 15,151 G/1.
- 25 THURZÓ Imre: *Rectoratus academicus, id est, orationes, quas Comes Emericus Thurzo de Arwa; etc. Rector hactenus Academiae Wittebergensis etc. officii caussa publice habuit.* Wittebergae, ex typ. Johannis Richteri, 1616. RMK III. 1185. Mai lelőhelye: Kismarton, Esterházy-könyvtár. Jelzet: 15,410 H/7. – Poss.: Sum ex libris Hermannii Bernhardi FEULNER. Wittemberg, 1617. (címlap) Superexlibris: H. B. F. C. 1617. Mai lelőhelye: OSZK, jelzet: 15,302 G/10.
- 26 ARNALDUS DE VILLANOVA: *Summi philosophi et medici excellentissimi.* Praxis medicinales ... Lugduni, apud Joannem Stratium, 1568. (Coll. 1.) – (Coll. 2.) ARNALDUS DE VILLANOVA: *Tractatus varij exoterici ac chymici, versa pagina enumerati ...* Lugduni, apud Joannem Stratium, 1586. – Supralibros: Anthoni Fugger 1586. Mai lelőhelye: Kismarton, Esterházy-könyvtár, Zimmer II. Kasten M. Regal 7.
- 27 Ld. a 25. jegyzetet.
- 28 Legújabbán: Helena SAKTOROVÁ: *Turzovské knižnice.* Osobné knižné zbierky a knihy dedokované členom rodu Turzovcov. Martin, 2009; SAKTOROVÁ: i. m. (23. j.) 141–155; MONOK: i. m. (5. j.) 158–174.

házy-gyűjteményben.²⁹ A két nagy könyv- és műgyűjtő család rokonságban állt egymással, hiszen Esterházy Miklós leánya, Anna Júlia Nádasdy Ferenc felesége volt.³⁰ Továbbá közeli kapcsolatban volt Esterházy Pál is sógorával, aki nagy hatással volt művészi ízlésvilágának kialakításában. Tehát egyrészt a családi kapcsolatok révén kerülhettek (volna) a Nádasdy-könyvtárból származó kötetek az Esterházyakhoz, másrészt az országbíró kivégzése után Esterházy vásárolhatott az országbíró elkobzott könyvtárából, ahogy műkincs-gyűjteményéből is hozzájutott több darabhoz. Egyelőre azonban egyetlen olyan kötet sem került elő, amelyben szerepelne Nádasdy Ferenc bármilyen tulajdonjegye. Ha Nádasdy exlibrisével, possessor-bejegyzésével ellátott kötet nincs is a könyvtárban, azért néhány hozzá kapcsolódó kötetet fellelhetünk: öt példányban is megtalálhatjuk a *Mausoleumot* (két nürnbergi és három pottendorfi kiadás);³¹ három, az 1671-es kivégzést indokoló propagandaanyagot, köztük egy 2010-ben, a kismartoni Esterházy-kastélykönyvtárban, egy papírdobozban talált kisnyomtatványt. Ez utóbbi felvágatlan, 23 versszakos, német nyelvű hungarikum – mai ismereteink szerint unikum.³² (4. kép)

- 29 Theresia GABRIEL: *Egy mozgalmas múlt tanúja, a herceg Esterházy-könyvtár*. In: Arisztokrácia, művészetek, mecenatúra. Az Esterházy-család. A 2004. április 22–23-án megtartott konferencia előadásai. Szerk. CZOMA László. (Kastélykonferenciák, III) Keszthely, 2005. 77; Theresia GABRIEL: *Die fürstlich Esterházyische Bibliothek. Zeugnis einer bewegten Vergangenheit*. In: Forscher – Gestalter – Vermittler. Festschrift für Gerald SCHLAG. Red. von Gürtler WOLFGANG – Gerhard J. WINKLER. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, Bd. 101) Eisenstadt, 2001; KÖRNER: i. m. (22. j.) 108.
- 30 VISKOLCZ Noémi: *Nádasdy III. Ferenc gyűjteményei*. Sz. 144 (2010) 873–893; Uő: *A mecenatúra színterei a barokk főúri udvarban*. (A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai) Bp., 2013; MONOK István: *A Nádasdy-család sárvári és pottendorfi udvara és könyves műveltsége*. In: Kék vér, fekete tinta. i. m. (22. j.) 2005. 69–86.
- 31 NÁDASDY Ferenc: *Mausoleum potentissimorum ac gloriosissimorum regni apostolici regum et primorum militantis Ungariae ...* [1. kiad.] Norimbergae, M. et J. Endteres, 1664. RMK III. 2254. 1. pld.: Jelzet: 8323. Egykori helye: Kismarton, Esterházy-könyvtár, Zimmer V. Kasten B. Regal 3. – 2. pld.: Mai lelőhelye: Moszkva, Rudomino Idegennyelvű Könyvtár. Jelzet: 615807, N 131. – NÁDASDY Ferenc: *Mausoleum potentissimorum ac gloriosissimorum regni apostolici regum et primorum militantis Ungariae ...* [2. kiad.] [Pottendorf], apud Hieronymum Verdussen, 1667. RMK III. 6541. – 3. pld.: Mai lelőhelye: Kismarton, Esterházy-könyvtár, Zimmer V. Kasten C. Regal 5/10. – 4. pld.: Mai lelőhelye: Kismarton, Esterházy-könyvtár. Jelzet: 15,164 G/2. – 5. pld.: Jelzet: 14,370 B/2.
- 32 Wilhelm SCHRÖDER: *Außführliche und Wahrhaftige Beschreibung wie es mit denen Criminal-Processen, und darauff erfolgten Executionen wider die drey Graffen Frantzen Nadaßdi, Peter von Zrin, und Frantz Christophen Frangepan, eigentlich hergangen*. Gedruckt zu Wienn in Oesterreich, bey Mattheo Cosmerovio, 1671. (Apponyi Hung. 959) Mai lelőhelye: Kismarton, Esterházy-könyvtár, Zimmer V. Kasten B. Regal 4/24. – *Perfetta, e veridica relatione delli processi criminali, et essecutione delli medesimi, fattasi contro li trè conti Francesco Nadasdi, Pietro di Zrin, e Francesco Christofforo Frangepani*. In Vienna d’Austria, et Milano, nella R. D. Corte, per Marc Antonio Pandolfo, 1671. (Apponyi H. 2103: Vienna et Venezia) Poss.: Ex libris Marci Aurelij Odescalchi (17. sz., címlap r.) Pecsét: Zimmer V. Kasten B. Regal 5. Mai lelőhelye: Kismarton, Esterházy-könyvtár, Zimmer V. papírdobozban: R/5/2. Jelzet: R/5/28.

Ich will die Zeit schon zu dem Grab /
 Und gleich den Sterch zugewarten hab /
 Daß mir nie geschieht ein größerer Todt /
 Und diß dank ich dem höchsten Gott /
 Der hüfft anman.

23.
 Mein Geist beßh ich die D Gott /
 In dem bey mir schon stehet der Todt /
 Jesus/Maria sich mir bey /
 Mein Ehr und Leben ist schon frey.
 Ich steh armet!

E N D E

**Nadastische
 Berewung /**
 Und letzte Seuffzer wegen be-
 gangener Missethaten/
 Gleich vor dem Todt.
 Im Thon: Gelobet seyst du Herz Jesu
 Christi, etc.

Gedruckt zu Wienn/ bey Johann Jac
 ob Kürner.

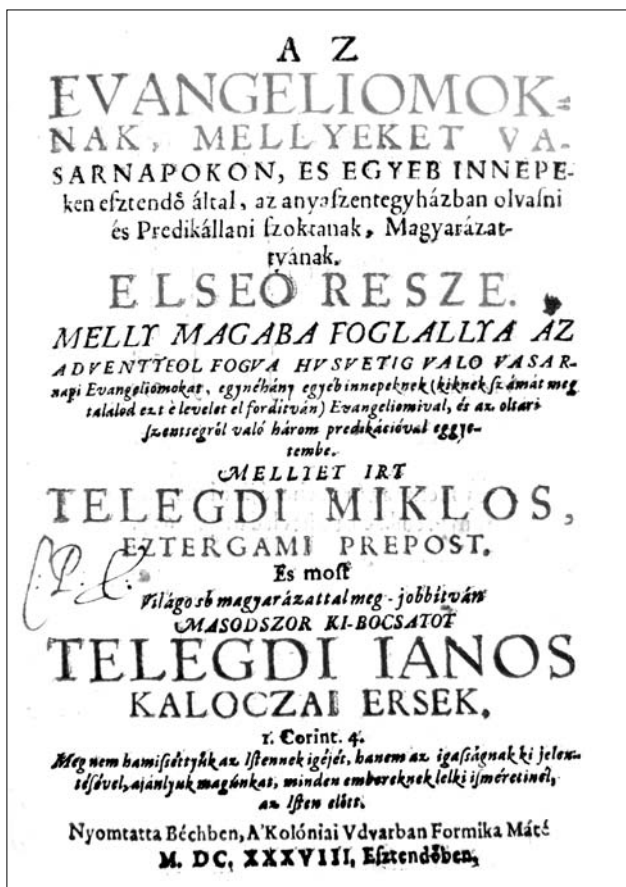
4. kép

Nadastische Berewung[!],
 und letzte Seuffzer wegen
 begangener Missethaten,
 Gleich vor dem Todt ... Wien,
 Johann Jacob Kürner, 1671
 után. Eisenstadt,
 Schloß Esterházy,
 Bibliotheca Esterhazyana

Elgondolkodtató az Esterházy-kiadványok sorsa is. Hatvannyolc olyan kiadványt tudunk összeszámolni, amely a családtagokhoz kapcsolódik: saját, nyomtatásban megjelent írásaik, a nekik ajánlott és egyéb módon velük kapcsolatos könyvek (kivéve a possessor-bejegyzéssel ellátottak), ezekből csak két mű található meg az 1756-os jegyzéken: Káldi György: *Az innepekre való prédikációk ...* (Bécs–Pozsony, 1631) – ennek ajánlása Esterházy Miklósnak szól –, valamint Sigismundus Ferrariusnak a magyarországi domonkos provinciáról írt műve (Bécs, 1637) – az Appendix ajánlása szól Esterházy Miklósnak; továbbá két olyan kiadvány van, amelyből ma példány is található Kismartonban: nevezetesen az előbb említett két kiadvány: Káldi előbbi műve egyébként a nádor fiának, Esterházy Istvánnak (1616–1641) volt a tulajdona, Ferrarius mű-

– *Nadastische Berewung[!], und letzte Seuffzer wegen begangener Missethaten, Gleich vor dem Todt. Im Thon: Gelobet seyst du Herz Jesu Christi, etc.* Gedruckt zu Wienn, bey Johann Jacob Kürner [17. sz.] – Mai lelőhelye: Kismarton, Esterházy-könyvtár, Zimmer III. papírdobozban, A/9/1-10.

5. kép
C. P. E. – Esterházy Pál
egyik possessor-
bejegyzése.
Telegdi Miklós:
Az evangeliomoknak ...
elseo resze ...
Bécs, 1638. (címlap r.)
Eisenstadt,
Schloß Esterházy,
Bibliotheca Esterhazyana

véből négy példány is fennmaradt, a moszkvaiban Hárich szerint Esterházy László bejegyzése olvasható.

Esterházy Pálhoz hatvanegy mű köthető: saját művei, s azok, amelyek a nádor költségén vagy neki szóló ajánlással jelentek meg; ebből csak öt szerepel az 1756-os összeíráson,³³ huszonnégyből pedig ma is található példány a kismartoni kastélykönyvtárban – ráadásul több kiadványából igen sok, például: *Minden szentek királynéja Boldogságos Szűz Mária tisztelete* (Nagyszombat, 1698): 39, *Az Boldogságos Szűz Mária szombattya* (Nagyszombat, 1701; 2. kiad.): 164, *Litaniae de sanctis conversis* (Nagyszombat, 1703): 156, *Harmonia caelestis* (Bécs, 1711): 33 példány.

33 57. tétel: TARNÓCZY István: *Idea coronata...* (Bécs, 1680), 59. és 61. tétel: TARNÓCZY István: *Princeps angelicus...* (Bécs, 1680), 163. tétel: ESTERHÁZY Pál: *Harmonia caelestis* (Bécs, 1711 – 2 példány), 241. tétel: ILLYÉS András: *Keresztyéni jószág cselekedetek ... 2. rész* (Nagyszombat, 1701), 394. tétel: OTROKÓCSI FÓRIS Ferenc: *Isten előtt járóknak tökéletessége...* (Nagyszombat, 1699)

Több dolog is segít bennünket annak eldöntésében, hogy az adott kötet – bár 1713 előtt jelent meg – Esterházy Pál gyűjteményébe tartozott-e: ezek közé tartoznak az egykori tulajdonosok beírásai, exlibrisei és superexlibrisei; valamint az Esterházyak családfája, az egyes feleségek, férjek családnevének ismerete. (5. kép)

Esterházy Pál számos európai neves család tagjával találkozott, kötött barátságot, és az Esterházy család több tagja házasodott össze velük. Leopold Josef von Lamberg, Freiherr von Ortenegg und Ottenstein (1654–1706) volt az egyik, akinek apjával már Miklós nádor is kapcsolatban állt (s mindketten aranygyapjas lovagok voltak). Leopold Josef von Lamberg roppant gazdag ember, ismert műgyűjtő volt, s kiváló könyvtárral rendelkezett. Könyveinek egy részét fia, Karl Joseph (1686–1743) örökölte, aki fiának, Franz Antonnak (1707–1765) ajándékozott belőlük. Ez utóbbi Esterházy József Antal lányának, Maria Jozefa Eleonorának (1712–1756) volt a férje. Így az 1713 előtt kiadott könyvek közül a von Lamberg családtól hetven könyv ma Kismartonban, egy pedig Moszkvában található.

Harmincöt könyv gerincén szerepel a G. V. L. tulajdonjegy, amely a „Graf von Lamberg” rövidítése lehet – ezt támaszthatja alá, hogy két alkalommal olvasható a „Charles Benoit Comte de Lamberg 1695.” bejegyzés a G. V. L.-es könyvekben (tehát ugyanarról a családról, a Lambergéről van szó). Ha a kettőt együtt vesszük számításba, azaz a „Leopold Josef von Lamberg, Freiherr von Ortenegg und Ottenstein” és a G. V. L. tulajdonjegyű könyveket, akkor ez az egyik legnagyobb olyan könyvegyüttes (106 kötet), amely Pál halála után került az Esterházyakhoz.

A Lamberg családhoz köthetők, amennyiben a G. V. L. a Graf von Lamberget jelenti, a Troilik, akiknek negyvenegy könyve azonosítható: Franciscus Godefridus Troili 1612-ben császári tanácsos Prágában, az udvar zenei életében többször is szerepet játszott, Nicolaus pedig Prágában 1612 körül az egyetem egyik dékánja volt; Laurentius Benedictus Nudozierinus Pannoniusszal (= Vavrinec Benedikt, 1555–1615) dolgozott együtt.³⁴

Johann Joachim Enzmüller, Freiherr von und zu Windhag (1600–1678) korának nagy, ismert gyűjtői közé tartozott. Tizenhatezer kötetes könyvtárát felső-ausztriai windhagi kastélyában helyezte el. Könyvei halála után a bécsi dominikánus rendházba, majd 1787-ben a bécsi egyetemre kerültek.³⁵ Enzmüller

34 Humanista költő. Nedozséren (Nyitra megye) született, Prágában tanult (1595–1600), majd ugyanitt tanár (1603–1615). Vö. Wix Györgyné: *Régi magyarországi szerzők*. 1. rész: A kezdetektől 17000-ig. Szerk. és befejezte: P. VÁSÁRHELYI Judit. A szerk. munkatársa: Kis Elemérné és KOVÁCS Zsuzsa. Bp., 2008. 85.

35 Dennis E. RHODES: *Bibliotheca Windhagiana*. Gutenberg Jahrbuch, 88 (2009) 307–312; Eric GARBERSON: *Bibliotheca Windhagiana*. A seventeenth-century Austrian library and its decoration. *Journal of the History of Collection* 5 (1993) 109–128; Georg GRÜLL: *Geschichte des Schlosses und der Herrschaft Windhag bei Perg*. Jahrbuch des oberösterreichischen Musealvereines.

6/1–2. kép

Johann Joachim Enzmüller, Freiherr vor und zu Windhag supralibrosa.

Jules César La Couture: XVIII Heroum christianorum spectacula ... Praga, 1653.

(előlső és hátsó kötéstábla, kívül) Eisenstadt, Schloß Esterházy,

Bibliotheca Esterhazyana

gyűjteményeit ismerte, sőt, valószínűleg mintának is használta Nádasdy III. Ferenc (1625–1671), véli Viskolcz Noémi,³⁶ hiszen megvolt neki az 1656-ban megjelent *Topographia Windhagiana*. Esterházy Pál is ismerhette e művet (sajnos sem az 1756-os jegyzéken, sem a meglévő könyvek között nem található),³⁷

87 (1937); *Bibliotheca Windhagiana ab ... comite Joanne Joachimo ab, et in Windhag ... pro usu publico ... fundata ... sub administratione ... Ferdinandi Dominici nobilis domini a Guarient et Raall ... ad Majorem publici notitiam ed.* Viennae, typ. Jo. Bapt. Schilgen, 1733.

36 VISKOLCZ: i. m. (30. j.) 879–880.

37 Ugyanakkor az 1756-os jegyzéken szerepelnek az alábbi művek: Georg Matthäus VISCHER: *Topographia archiducatus Austriae inferioris modernae*. (Controfee und Beschreibung aller Stätt, Clöster und Schlösser wie sie anietzo stehen in dem Ertzhertzogtumb unter Osterreich). Wien, 1672. (1137. tétel), Georg Matthaeus VISCHER: *Topographia Austriae superioris modernae*, d. i. Contrafee und Abbildung aller Stätte, Clöster, Herrschafften und Schlösser des Ertz-Hertzogthumbs Oesterreich ob der Enß. S. l., s. typ., 1674. (1411. és 1416. tétel), Johann Weikhard VALVASOR: *Topographia Ducatus Carnioliae modernae, das ist Controfee aller Stätt, Märckht, Clöster, undt Schlösser... in dem Herzogthumb Crain*. Wagensperg, Valvasor, 1679. (1404. és 1435. tétel) – a jegyzéken nem szerepel, de Kismartonban megvan Valvasor négykötetes műve: *Die Ehre Deß Hertzogthums Crain*. Das ist, wahre, gründliche, und recht eigentliche Belegen- und Beschaffenheit dieses, in manchen alten und neuen Geschicht-Büchern zwar rühmlich berührten, doch bishero nie annoch recht beschriebenen Römisch-Keyserlichen herrlichen Erblandes: Anjetzo, Vermittelst einer vollkommenen und ausführlichen Erzehlung aller seiner Landschafften, Böden, Felder, Wälder, Berge, fliessenden und stehenden Wassern, unterirdischer Berg-Seen, bevorab deß Welt-berühmten Cirknitzer Wunder-Sees, auch verwunderlicher

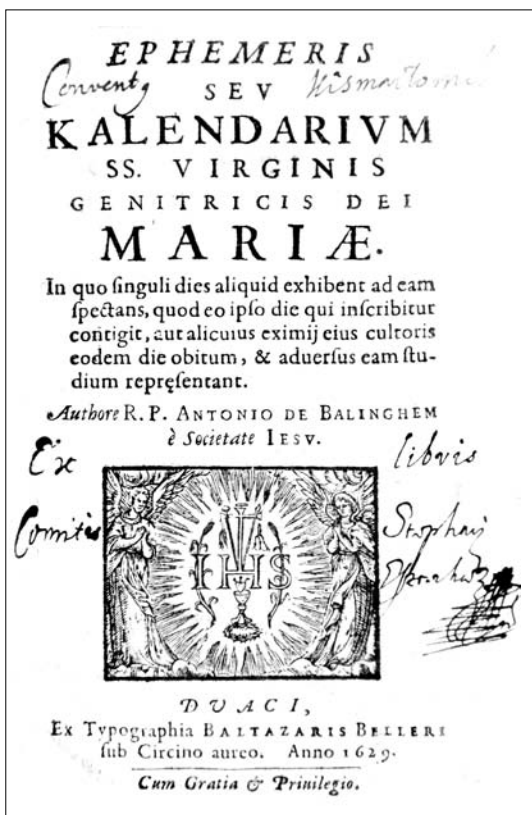
mivel gyűjtési ízlésére nagy hatást gyakorolt sógora, s szinte kortársa volt az osztrák grófnak. A Bibliotheca Windhagianából ma négy, possessor-bejegyzéssel és superexlibriszel ellátott kötet található Kismartonban, amelyek azonban Pál halála után kerülhettek ide. (A bibliotékából több hazai gyűjteményünk is őriz egy-egy kötetet.) (6/1–2. kép)

Több olyan, eddig még nem azonosított exlibris és superexlibris is található az Esterházy-gyűjteményben, amelyek 18–19. századi kiadványokban is előfordulnak – így hiába találjuk meg ezeket pl. egy 16. századi műben, ezeket ki kell zárunk Pál könyvei közül. A következő tulajdonjegyeket azért emeljük ki, mert általuk összességében több mint száz könyvet zárhatunk ki: 1) pecsétnyomón szereplő hasított címer: tetején nyitott koronás pajzs, melynek két oldalán egy oroszlán és egy sas látható, a címert két oroszlán tartja, a sisakdíszben szintén egy oroszlán és egy sas, legfelül pedig egy nap szerepel; 2) négyosztatú pajzs ágaskodó oroszlánnal, középen egy heraldikai tulipán, s mindezt egy babérkoszorú veszi körül, amely a klasszicizáló ízlést mutatja; 3) hasonló a helyzet az Esterházyak több címerével is, ezek a család 18–19. századi tagjaihoz köthetőek (pl. Monsieur Le General Comte Nicolas d’Esterhazy).

Irányadóak a kismartoni ferencesek beírásai. Jelenleg kb. 150 olyan könyvet ismerünk, amelyben szerepel beírásuk, ezek sem lehettek Páléi. Talán elsőre meglepő, de éppen ezért nem sorolhatjuk például apja, Miklós nádor és testvére, István néhány könyvét sem Pál könyvei közé: Jacobus Alvarez: *De vita spiritalia ...* (Mainz, 1614) műve először Esterházy Miklósé volt, majd azt az általa alapított kismartoni ferenceseknek adományozta. Hasonló a helyzet az *Ephemeris seu kalendarium ss. Virginis genitricis Dei Mariae ...* (Duaci, 1629) kötettel, amelynek első tulajdonosa Esterházy István volt, majd az a helyi barátokhoz került. (7. kép)

S hogy mekkora is volt Esterházy Pál könyvtára? Az 1756-os könyvjegyzéket alapul véve körülbelül 1500 kötetet számolhatunk össze, ez már önmagában is egy jelentős gyűjtemény lenne. Ehhez azonban még hozzá kell vennünk azokat a könyveket, amelyek nem szerepelnek az összeíráson: Dobner, Orsolini, Esterházy Pál könyvei, a kismartoni nyomdász, Johannes Baptista Hübschlin kiadványai, a Hárlich-jegyzék tételei; továbbá azok a könyvek, amelyek ma Kismartonban, Moszkvában, Grazban, Budapesten vagy egyéb helyen vannak (ez közel 4000–5000 kötet) – levonva azokat, amelyek nem Pál idején kerültek a könyvtárba. Bármekkora számadatot is kapjunk összességében, a Bibliotheca

Grotten, und viel andrer ungemeiner Natur-Wunder, imgleichen der Gewächse, Mineralien, Bergwercke, Edelgesteine, alter Müntz-Stücken, Thiere, Vögel, Fische ... Durch selbst-eigene, gantz genaue, Erkündigung, Untersuchung, Erfahrung, und Historisch-Topographische Beschreibung, In funffzehnen, wiewol in vier Haupt-Theile unterschiedenen Büchern ... ausgebreitet ... (Laybach, 1689). Kismarton, Esterházy-kastély, Zimmer V. Kasten B. Regal 5/7. – Ezek a művek mintául szolgálhattak Esterházy Pál tervezett művéhez, a *Topographia Regni Hungariae*hoz.

7. kép

Esterházy István és a kismartoni ferencesek bejegyzése.

Antonius de Balinghem: Ephemeris seu kalendarium SS. Virginis genitricis Dei Mariae ... Duaci, 1629. (címlap r.)

Eisenstadt, Schloß Esterházy,
Bibliotheca Esterhazyana, 14,905 E/5.

mély volt, hogy a rekonstruált katalógus mögött álló könyvanyagot teljes egészében nem tekinthetjük olvasmányanyagnak, inkább potenciálisan rendelkezésre álló ismeretek tárának. Nem tudunk arról sem, hogy Esterházy Pál, hasonlóan például Batthyány Boldizsárhoz, az őt közelebről nem érdeklő könyveit valamilyen más, általa támogatott intézménynek (iskolának, rendháznak) adta volna rendszeresen. Inkább, mint láttuk, egy-egy neki szánt hagyaték-ból csak a hiányzó tételeket emeltette a hercegi téka polcaira, a többes példányokat pedig nem vette át – ilyen lehetett Francesco Orsolini plébános könyvtára is.

Esterházyana kora egyik legnagyobb, leggazdagabb magyarországi gyűjteménye volt.

Szilágyi Andrásnak az Esterházy-kincstárról írt gondolatait a könyvtár jellemzésekor is idézhetjük, hiszen ahogy Esterházy Pál műgyűjteménye, úgy könyvtára is a családi reprezentáció nélkülözhetetlen eleme volt, s azok megőrzése, gyarapítása legfontosabb feladatai közé tartozott.³⁸ Gazdagításukkor elsősorban nem az anyagiak vezették. Valóságos szellemi és lelki arzenált hozott létre, amelyből sokan meríthettek, de ezen kívül híven tükrözi tulajdonosa mentalitását, szellemi arculatát is.

Láttuk, hogy kevés olyan könyvet tarthatunk a kezünkben ma, amelyben Esterházy Pál bejegyzéseit is megtaláljuk. Amelyekben kétség kívül az ő tulajdonjegye szerepel – és nem édesapja testvééré, akit ugyancsak Pálnak (1587–1645) hívtak –, nem találunk egyéb, a használatra utaló jeleket. A könyvtár ugyanakkor már olyan nagy méretű, és a tulajdonos olyan rangú személy volt,

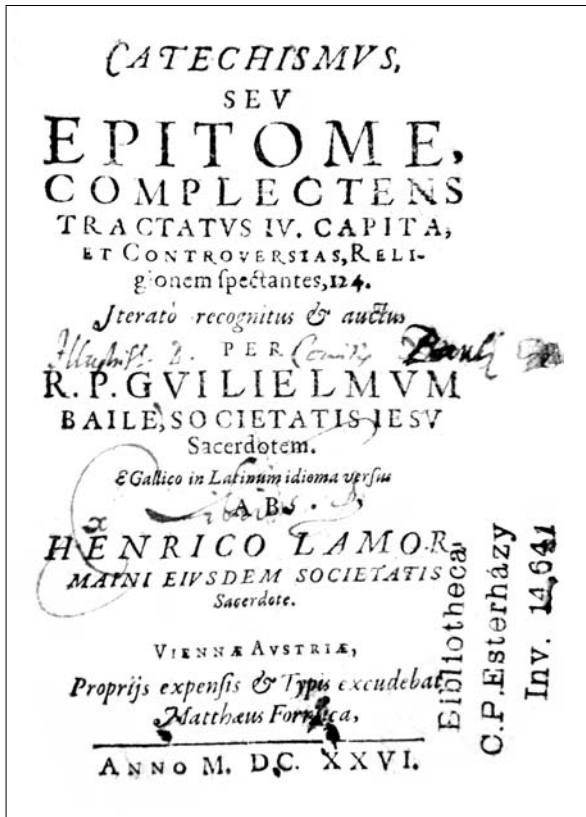
38 SZILÁGYI András: *Az Esterházy-kincstár*. ESTERHÁZY Péter előszavával. Bp., 1994. 126.

(1616–1641), és a Nyáry Krisztinától (1604–1640) való László (1626–1652) általunk ismert könyvei is ebbe a képbe illenek. Utóbbi fiú, László, különösen is ismert, mint annak az apai hagyománynak a folytatója, amely a vallásos társulatok támogatásában nyilvánult meg. (8. kép)

Esterházy Pál 1652-ben 17 évesen vált családfővé. Gazdagságot és felelősséget örökölt. A gazdagság egy része már ekkor a fraknoi gyűjteményekben elhelyezett műtárgyakban állt még akkor is, ha ekkor még a muzealitás nem bírt külön, számszerűsíthető értékkel (furcsán fordul a világ: a könyvelők által uralt világunkban ma pedig jószerével csak a számszerűsített muzealitás az érték). A könyvtár gyarapítására, ahogy a kincstáréra is, gondot fordított. Az önmagunknak feltett kérdés az, hogy milyen elvek szerint? Ha a fennmaradt levéltári dokumentumok és könyvek alapján azt mondtuk, hogy lényegében csak potenciális olvasmányanyagot látunk, ennek kialakítása miként függhet össze Pál nádor olvasmányízlésével, de még inkább kulturális ízlésével. Ennek megítéléséhez az alapot – ezt hisszük – azoknak az elemeknek a számbavétele adhatja, amelyre ez a mostani konferencia is vállalkozott. Egész kulturális intézményi rendszer köszönheti neki létét, vagyis nem pusztán elvekben, hanem intézményekben gondolkodott, amely magatartása arra utal, hogy nem csupán az egyszeri értékteremtés, hanem a tartós kulturális hatás is céljai közé tartozott.

Lassan kisebb könyvtárnyi szakirodalom foglalkozik azzal, hogy politikusként maga is szerepet akart vállalni a magyarországi műveltségi viszonyok javításában. Ennek egyik elemül a Mária-kultusz erősítését szánta. A családi és az iskolai hatások, a nevéhez kötődő kortárs kiadványok, no és a könyvtár ehhez az ismeretkörhöz köthető darabjai mindenképpen olvasmányaiként elemezhetőek.

Ehhez a kérdéskörhöz közvetlenül hozzá kell kapcsolnunk a magyar történelmet. Nádori terve egy modernizált, a használati írásbeliséget kiterjesztő, erős katolikus hungarus tudattal bíró Magyarországról, illetve az ennek megteremtésére tett politikai lépései mutatják, hogy készült erre a feladatra. A készüléshöz sorolhatjuk tehát a Magyar Királyság történelméhez köthető írásokat, a régió, a nagyhatalmak történetét, illetve tágabban a politikai elméleti műveket is. A könyvanyag, amely könyvtárában ezek köré a témák köré csoportosíthatóak, túlmutatnak a kortárs nemesség olvasmányain, főként számban. Nem mondhatjuk ugyanis, hogy a kortárs arisztokrácia más családjaiban a modern munkák koncepciózusan hiányoztak volna a tékák polcairól, és a köznemesek sorában is említhetünk nagyon magas színvonalú, modern politikai olvasottságúakat (Szirmay András vagy Ráday Pál – hogy ne a katolikusok közül említsünk valakit). A *Topographia Regni Hungariae* terve is mutatja, Magyarországot mint önálló entitást szerette volna elhelyezni az európai öntudatban, nem csupán mint a Habsburg Birodalom részét, és főként nem mint osztrák kreálmányt. Ebben a törekvésében is Páz-

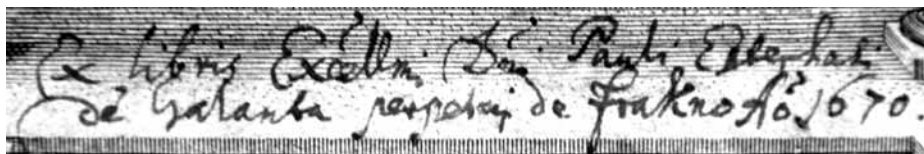

9. kép

Esterházy Miklós
és Esterházy Pál bejegyzése.
Guilielmus Baile:
Catechismus, seu epitome ...
Viennae Austriae, 1626.
(címlap r.)
Eisenstadt,
Schloß Esterházy,
Bibliotheca Esterhazyana,
14,641a C/3.

mány Péter örököse, jóllehet az osztrák propaganda mindig is érvényesíteni tudta azt a Magyarország-képet, hogy e keleti népség kereszténységét, valami kicsi műveltségét, már ami van neki, az osztrákoknak köszönheti (napjainkban is így van ez). A történelem nem Esterházy Pált igazolta, jóllehet ő és utódai a hercegi ranggal elismertettek. Ezzel a lehetőséggel ő maga is és utódai is éltek.

A ma belátható könyvanyag – és nem hisszük, hogy a további adatok ezt számottevően módosítják majd – igazolja azt a képet, amely szerint a herceg, az utódai egy nagyon gyorsan modernizálódó ismeretanyagot halmoztak fel Kismartonban. Ez azt jelenti, hogy az egyes ismeretterületek könyvekben rögzített eredményeit az eredeti nyelven vették meg, főleg sok francia könyv került a gyűjteménybe. A németnyelvűség már Esterházy Pál idején háttérbe szorultnak látszik lenni, illetve csak ott igazán erős, ahol a németek a legjobbak: udvari rendtartás, mérnöki, műszaki tudományok, hadvezetés, a német nyelvterület országainak története, illetve az Esterházy Pált személyesen is érdeklő: a Mária-kultuszra vonatkozó vagy azzal kapcsolatos művek. A latin nyelv a historikus könyvek mellett ebben a tematikus csoportban dominál. (9. kép)

10. kép

Esterházy Pál bejegyzése. Thomas Hariot: Admiranda narratio fida tamen ...
 Francofurti ad Moenum, 1590. (címlap r.)
 Eisenstadt, Schloß Esterházy, Bibliotheca Esterhazyana

Többször kiemeltük már, hogy az iskolai könyvek (*Scholastici*) csoportjába sorolt könyveket komolyan kell venni mint Esterházy műveltségének alapját. Részben a számuk miatt, de azért is, mert szellemiségükben megfelelnek annak a képnek, ahogy egy nem politikusi pályára készülő, de művelt ember felkészül az életére: logika, erkölcsstan, filozófia, nyelvtanulás és alapvető teológiai ismeretek. Ehhez a történelem, a földrajz és a magyar jog sorolandó még.

A politikussá lett Esterházy persze gyorsan tudta modernizálni ismereteit, ahogy ez a „Politici” szakból is látszik a könyvek összeírásában, de az is feltűnő, hogy a hadtudomány a könyvtár nagyságához képest mennyire alulreprezentált.

A birodalmi herceg nagyon gyorsan bővítette a könyvtárat a századvég, illetve a 18. század elejének francia, olasz és kis mértékben német irodalmával. Csaknem minden szakterületen. Erről már részleteiben is értekeztünk, itt csupán arra hívjuk fel a figyelmet, hogy a „minden szakterületen” azt is jelenti, hogy még az antik auktorok szövegeit is megvették vernakuláris kiadásokban, főleg franciául és olaszul. Ezek persze sorozatok, és nincsen kéttségünk afelől, hogy a herceg engedélyt adott egy-egy könyvsorozat megvásárlására. Ahogy a modern egyháztörténeti vagy éppen szépirodalmi sorozatokéra is. Külön kell figyelniük arra, hogy milyen nagymértékben érkezik a természetre, a földrajzra vonatkozó ismeret a kismartoni gyűjteménybe. Ezek a könyvek – például az ár-apály leírása – nem feltétlenül olyanok, amelyeket lapról lapra el kell olvasni ahhoz, hogy a kulturális horizontja táguljon a tulajdonosnak. Nem gondoljuk ugyanakkor azt sem, hogy Esterházy Pál részleteiben követte Guez de Balzac és François Ogier vitáját arról, hogy a komoly műveltségre alapozott szellem szabadabb megnyilvánulhatóságának milyen elvi alapjai lehetnek, és mennyiben mehetnek szembe a tudományos előfeltevések az egyház (és hangsúlyosan: nem a vallás, főleg nem a hit) kánonjával. Mindamellet, hogy ennek a vitának a darabjai eljutottak Magyarország nyugati felére a 18. század elején, jelzi azt is, hogy az ország vezetői nagyon is tisztában voltak saját társadalmuk és Európa nyugati felének a különbségeivel. Ezt a különbséget modellezi tulajdonkép-

pen a kismartoni könyvtár 18. század eleji szépirodalmi könyvanyagának összehasonlítása a kortárs arisztokrácia más gyűjteményeivel, de főleg a magyarországi és erdélyi köznemesség könyvtáraival. (10. kép)

Egy helyen a lakompaki gyűjtemény jezsuita arculatformálásáról beszélünk, és ugyanitt Esterházy Pál olvasmányműveltségét jellemzendő két részre osztottuk a könyvanyagot (hagyományos és kortárs modern olvasmányok). Véleményünket és eljárásunk jogosságát a mostani adatok fényében is fenntartjuk. Esterházy Pál, a későbbi nádor és herceg tehát a családban és az iskoláiban egynemű olvasási, kulturális ízléssel és mentalitással találkozhatott: vallásos, katolikus, jezsuita. Nagyon fiatalon vált családfővé, ez újabb világokat is megnyitott előtte: a magyarországi társadalom vallási összetettségét, a politikai küzdőtér többféle igazság létezését tanító realitását, és azt hisszük, elsősorban azt a világot, amelyik a bécsi, az osztrák és a bajor arisztokrácia udvarain keresztül sejlett fel előtte, Franciaország – a magyarok uralkodójának nagy ellensége – formálódó új szellemiségét. És ez a szellemiség áramlott udvaraiba a német országokból és Itáliából is. Jól mutatja ezt a hatást az a tény, hogy még a papi pályára lépett, Pál első házasságából való fia, László Ignác (1662–1689) olvasmányai közt is ott találjuk a korai felvilágosodás képviselőit is.

Esterházy Pál könyvtára azonban más jelenségekre is ráirányítja a figyelmet. A magyarországi katolikus arisztokrácia lehetőséget kapott arra, hogy a Habsburg Birodalom keretének segítségével az európai arisztokrácia részévé váljon. Az olvasmány-, illetve a könyvtártörténet eszközeivel kimutathatóan jól látszik annak a különbségnek a folyamatos erősödése, amely ennek a rétegnek a modern, európai műveltsége és a társadalom más csoportjainak archaizálódó olvasmányai között mutatkozik.

Esterházy Pálnak – a könyvtára tartalmi összetételéből kiolvashatóan – kettős törekvése volt: önmaga és családja tagjainak az európai családokéval egyenrangú műveltség lehetőségének a biztosítása, ugyanakkor felelősség azokért az emberekért, akik őt saját országában körülvették.